

מִסְכַּת זְכוּרֹנוֹת

ס נ ד ל י מ ו כ ר ס פ ר י ם

מאת רב צעיר

א.

כְּשֶׁהָיָה אָדָם נִכְנָס אֶל הַסְּבֵאָה, הִיא עוֹבֵר תַּחֲלִילָה פְּרוֹחֲדוּרִים אֲרוֹכִים וְחֲדָרִים אַחֲדִים, גְּדוּלִים, אִפְלוּלִים, כִּמְעַט רִיקָנִיִּים, בְּלִי לִפְגוּשׁ נֶפֶשׁ חַיָּה. עַד שֶׁהִיא מִבְּחִין בָּאוֹר עֲמוּם מֵרְחוֹק, מִחֲדָר גָּדוֹל יוֹתֵר, שֶׁמִּפְתָּחוֹ הִיטָה יַצָּאת לִקְרֵאתוֹ בַּחֲשָׁאִי אֲשֶׁה גְבוּהָהּ, צְנוּמָה, פּוֹחֶלֶת בְּעֵינֶיהָ, שֶׁהִיטָה מִזְעִימָה כִּגְדוֹד פְּנֵיהָ, רוֹסֶנֶת מִשְׁהוֹ וּמְרֵאָה בִּידָה „לִשְׁמִי“. וְכִשְׁהִיָּה זֹכֶה לִבּוֹא לִפְנֵי וּלְפָנִים, הִיא רוֹאָה אוֹתוֹ יוֹשֵׁב לַיָּד שׁוֹלְחַן אֲרוֹךְ, כְּפוּף עַל גְּבוֹ בְּאוֹפֵן שְׂאִין נִרְאָה אֲלֵא מִצַּחוֹ הַגְּדוֹל, וְשָׁקוֹעַ בְּכַתִּיבָה. הוּא הִיא מְנִיחַ לוֹ לְעִמּוֹד שְׁעָה קְלָה, אַחֵר הִיא מְתִיק לֹאט לֹאט מִשְׁקִפּוֹ כִּלְפֵי מִצַּחוֹ וּמִסְתַּכֵּל בְּבֹא בְּמִבְטַ חֲרִיף, כְּאִילוֹ אֵינּוּ מְכִירָהּ, וּפְתָאוֹם זָקָף! הַזְּדַקְרוֹת אֲגַב „אֵהָא“ גְּדוֹל, בְּ„שְׁלוֹם עֲלֵיכֶם“ רַחֵם וְחַם, וְאֵז הִיא הִבָּא רוֹאָה אֶת הַסְּבֵאָה בְּכָל שִׁיעוֹר קוֹמְתוֹ הַגְּבוּהָהּ, וְנִפְתַּחָה פֶּרֶשֶׁת הַשִּׁיחוֹת.

אוֹתוֹ „אֵהָא“ לֹא הִיָּה, כְּמוֹכֵן, שׁוּחַ לְכָל הַבְּרִיּוֹת, נִיגוֹן אֶחָד הִיָּה לוֹ לְמִקְרֹבֵיכֶם וְנִיגוֹן אַחֵר לְשֵׁאִינָם מִן הַמִּקְרֹבִים; בְּנִעִימַת „אֵהָא“ זֶה אִפְשָׁר הִיָּה גַם לְהִכִּיר הַלֶּךְ-רַחוּ בְּאוֹתוֹ יוֹם, אִם נִהְנֶה מְכַתִּיבָתוֹ וּמָה יַחֲסוֹ לְבֹא. אֵת הַגְּדוּלִים שֶׁבְּמִיּוֹחֲסִים, שֶׁהִיא קוֹרֵאִם כְּרִגִּיל „אֲנָשִׁים מְשֻׁלִּי“, הִיא מְכַבֵּד קוֹדֵם כָּל בְּ„קְרִיאַת הַמְּגִילָה“ שֶׁכָּתַב זֶה מִקְרֹב. וְכֹאֵן הִיוּ נִגְלִים לְעֵינַי הִבָּא גְּלִיוֹנוֹת-נִייר אֲרוֹכִים-אֲרוֹכִים, שְׂאִישׁ לֹא יֵדַע הֵיכָן הִיָּה יוֹכֵל לְהִשְׁגִּיב, מְנוֹקְדִים פְּנִינֵי-אוֹתִיּוֹת, שֶׁמֵּרְחוֹק הִיוּ נִרְאוֹת כְּקוֹיִם מְעוֹטְרִים, אֲבָל מִקְרֹב נִתְגַּלוּ הָאוֹתִיּוֹת הַזְּעִירוֹת בְּהִירוֹת וּבְרִירוֹת בִּיּוֹתֵר, מִחוֹטְבוֹת מְעַשָּׂה דְפוּס. לִידֵיוֹ שֶׁל הִבָּא לֹא הִיָּה מוֹסֵר לְעוֹלָם אֶת כְּתָב-הַיָּד לְקְרִיאָהּ, אִפִּילוֹ לְהִבִּיט עִמּוֹ יַחַד לְתוֹךְ הַכְּתָב לֹא הִיָּה מְנִיחַ. הַכְּרַח הִיָּה לְשִׁבְתָּ וְלְהַקְשִׁיב בְּכוּנָה רַבָּה. מִפְּרָק לְפָרָק הִיָּה מְסִיחַ בְּבֹא מִבְטַ חֲרִיף מִן הַצַּד, כְּמִלְמַד בְּפָנֵי תַלְמִידוֹ, לְרֵאוֹת מָה עִמּוֹ, אִם מִקְשִׁיב הוּא בְּכוּנָה וְאִם מְרִגִּישׁ הוּא בְּטַעֲמִים וּבְדַגְשִׁים שֶׁל הַנִּקְרָא לִפְנֵי כָּל צָרְכוֹ, וְאִזּוֹ וְאִבּוֹי לוֹ לְאִישׁ שֶׁלֹּא הִרְאָה סִימְנֵי הַתְּפַעלוֹת כְּאִשֶׁר פִּלַּל לְרֵאוֹת וְלֹא הִבְחִין בְּכוּנוֹת וּבְרִמּוּזִים שֶׁהִצְפִּין לוֹ בְּדַבְּרָיו. כִּי הַסְּבֵאָה לֹא הִיָּה לְעוֹלָם מְדַבֵּר סֵתָם דִּיבוּר כָּל בְּנֵי אָדָם. הוּא דָּבַר תְּמִיד בְּכוּנוֹת וּרְמִזִּים נִסְתָּרִים, בְּנִקִּיטַת אֲצִבְעַ, וּפְעִמִּים, כְּשֶׁהִיָּה מִתְּרוֹמֵם מְעֵלָה מְעֵלָה, הִיָּה מִצְטַחֵק בְּקוֹל כִּילֵד וְתוֹקֵעַ בְּשַׁעַת מְעַשָּׂה אֲגוּדְלוֹ בְּכַסְנוֹ שֶׁל אִישׁ-שִׁיחוֹ, לְלַמְדֵךְ שֶׁמָּה שֶׁהַשְּׂמִיעַ בְּאֲזִנֶיךָ זֶה עֵתָה לֹא הִיָּה סֵתָם דְּבָרִים בְּעֵלְמָא, אֲלֵא מֵלֵא רְמִזִּים וְסוּדוֹת עִמּוֹקִים, וְכִדְיֹבוּרוֹ כֵּן כְּתִיבְתוֹ, הִכָּל עַל דֶּרֶךְ פְּרִדְסִי, וְהִיָּה דוֹרֵשׁ תְּמִיד מְאִישׁ-שִׁיחוֹ שִׁירַד לְסוֹף כּוּנוֹתוֹ וַיְבִין דָּבַר מִתּוֹךְ דְּבַר, מָה שֶׁנֶּאֱמַר וְאִפִּילוֹ מָה שֶׁנֶּחֱשַׁב וְלֹא נֶאֱמַר.

וכשהיה הבא זוכה לשמע את קריאת המגילה שכתב מגדלי באותו יום, היה אז הסבא קם ממקומו ופותח בשיחת חולין כשהוא מתהלך בחדר הארוך הנה ושוב. מפקידה לפקידה היה מפסיק הילוכו, מרים אצבעו, וע לאחוריו ונותן עיניו מעל למשקפיו באיש-שיחו, אם ירד לסוף דעתו, ולירד לסוף דעתו של הסבא לא היה מן הדברים הקלים כל-עיקר. השיחה עמו היתה קודם-כל ענין לשלש-ארבע שעות. צריך היה להקיף את הענין מכל צדדיו, לפרשו ולהסבירו, ולפעמים יש גם לעיין בספר. לא היתה זו סתם שיחה בטלה; דומה היתה יותר לשיחת תלמידי חכמים בתורה. מתחילתם של הדברים קשה היה לפעמים להבין למה הוא מתכוון ולהיכן מוליכים דבריו. לכאורה נדמה שהוא מדבר דיבורים בעלמא, על דברים ומעשים שאין ביניהם כל קישור ויחס. לאט, לאט התחילו הדברים מתבהרים והולכים, והיה הרושם כאילו השמש מבקיעה ויוצאת מבין העבים כשהיא שולחת קרני אורה לפניה. רק עתה מתברר למה נתכוון במעשיות השונות ומה נרמז בהן. דומה היה כאילו מתחילים לבנות בנין מאבנים מטולטלות שונות, משכרים ושכבים, עד שמתחיל מתרומם לפניך הבנין כולו על כל דיוטותיו, כל אבן וכל לבנה במקומה הנכון. מגדלי אוהב היה לדבר בתמונות, אמן היה, כמעט שחקן בדיבורו. ביחוד היה גדול כחו בנתינת ציור לאדם, וביתר יחוד כשהיה מתכוון להתקיף את שונאו, מתנגדו. בעקימת-חוטם אחת — והיה חוטמו זריז-תנועה ביותר ולכל אשר יחפץ יסג, — ביצוב גופו והנפת ידו לרגע — ומיד הופיע לפניך „הלה“, קטנוני, זעזערי, בלי רוח חיים כמעט. ובפרט יכול היה „להרוג“ אדם בפסוק מן המקרא, שהיה תולם בחריפות יתירה בד בבד לאופיו או להנהגתו של הלה. וכינוי היה בסמוך לכל אדם, שהיה מבטא את אופיו כמות-שהוא, בלי שיוור כל-שהוא. כל חבורת „חובבי ציון“, „היהודים האדמונים“ בלשונו, שהיה שונא הרבה, — היה לו על כל אחד מהם אחד מטעמי הנגינות של ההפטורה. היה קורא עליהם את טעם הנגינה שעל השמות מימי עזרא ונחמיה, מראשי התנועה הציונית של אז ששבו עם עזרא מן הגולה; שאלתיאל, קדמיאל, חשבניה חלקיהו וכיוצא בשמות העומדים ליד עזרא בשעת קריאת ספר התורה. על השם אוסישקין, למשל, יועמד פעם הטעם „קדמא ואולאי“, והיה בשעת מעשה מסלסל בנגינת השם בנעימת סגן-אופיצר בפקדו את חייליו. לאחר מן החבורה, לפראנקפלד למשל, עיטר ב„תלישא גדולה“, הזקוק לסלטל מיוחד. ובנגינת השם נצטייד כל האדם כולו.

מגדלי עצמו לא ניתן להקבע בדפוס אחד הטיפוסים שהעמידו את היהדות באותו זמן, כמו רבנים, לומדים, דרשנים, אפיקורסים וכו'. היה בו מעין ערב כל הטיפוסים מכל הדורות, אפשר היה לראות בו בעל הלכה, בעל אגדה, דרשן, פילוסוף ואפיקורס — עיסה אחת שנלושה מכל המינים. נדמה היה למכירו כאילו הוא רואה לפניו תנא קמא, ראש ישיבה, לפעמים מעין רמב"ם, ולפעמים מעין עמנואל הרומי, אבן עזרא, ר' אריה די מדינא, סינתיה ומזיגה של כל היסודות הללו לא נראתה בו. כל אחד נשמר בו בשלמות יחודו, כאילו היו משומרים בתיבות שונות. יום אחד אתה מדבר את מגדלי הלמדן, יום אחר — את מגדלי הדרשן, פעמים היה מתגלה לפניך

הזקרון, ולפתע נתאום היה במבצבץ ועולה האפיקורוס. פעם, זוכרני, הבאתי אליו את אבי־זקני, ר' שלמה דראוד ז"ל, רב זקן בעיירה קטנה, באון גדול וחכם מפורסם. היה אבי־זקני יושב וה־שטריימיל לראשו, ומנדלי ישב לעומתו גלוי ראש. מתחילה היו מביטים באלכסון כלשהו זה לזה, אבל לא עברה שעה מרובה ושניהם היו אחוזים זה בדרש בגדו של זה, מתנצחים ומתרתחים, ממטירים פסוקים ומאמרים, משסעים זה לזה בדבורם, כנהוג, והיה מראיתם כשני רבנים משכבר הימים, ללא הבדל כל־שהוא.

היו בו במנדלי, כרגיל בפי עצמו: „שני מנדלים בבטני“, נעוץ היה בו יהודי בית־המדרש הזקן והחכם, וגם האפיקורס החדש. אוהב־ישראל גדול היה ומחבב היה ביותר חיי־ההדות, ובו בזמן היה מבקר חריפות את חיי היהודים ושונא כל הקטנות שביהודי־הגלות. הוא היה אומר: שנים יש בעולם ששונאים את ישראל, רבונן של עולם בשמים ממעל ואנכי בארץ מתחת. והיה אומר זאת מתוך לעג שנון, אבל מורגש היה שרק אדם האוהב את עמו כבנו יחידו יכול לדבר כך. כשהיה מסיח ביהדות, היה משתפך באהבה רבה, פיוטית כל כך, על גדולתה ורוממותה ממש כנביאים בשעתם במשליהם על ישראל; וכשהיה מתחיל לחרף את היהודים, היה שופך עליהם את כל מוראי התוכחה, וגם בזה דמה לנביאים. ביחוד היה ממאס את „היהודים היפים“, התקיפים ואנשי הקהל, כל מיני בעלי מכסות ובעלי טובות. שהיו עוסקים תדיר בהצלחת היהודים והיהדות לטובתם ולהנאתם.

מנדלי היה אמן בחיים כבספרות. דומה שהוא עומד כל ימיו וכל שעה על הבימה, ומשום כך היה יכול להיות רציני וסטיריקן בבת אחת. ענותן וגאותן, כעסן ורך כקנה בשעה אחת. הכל לפי האדם שבא עמו במגע ומשא. לרצינים היה רציני וללצים הוא יליץ, לקיים מה שנאמר: עם גבר תתבר, עם עקש תתפל. מיד כשאדם בא לפניו מדד אותו מכף רגלו ועד קדקרו והציץ לתוך חדריו חדרים של נשמתו ומתוך הבבואה של נפש פלוני ידע מנדלי כיצד להתנהג עמו. ואוי להם, להאנשים הקטנים כשנשכם ערוד זה במבט החרוד שלו ושרפם בהבל פיו. הקטנים הללו שרצו להתראות „גדולים“ בעיניו, נתקטנו עוד יותר על ידי עמידתם הדלה והריקה כשהתיצבו לפניו פנים כנגד פנים. ביחוד שנא הכלית שנאה את התקיפים, נטורי קרתא, המתנפחים כברבורים ופוסעים על ראשי עם קודש, דוקא להגדולים הללו רצה להראות להם „בחוש“ את קטנוניות נפשם הדלה — הגאה, למוד להם כמדתם ולהתנפח כנגדם כשם שהם מתנפחים כנגדו.

כשבא מנדלי לאודיסה לשרת במשרת מנהל הת"ת של הקהלה היה באותו זמן משמש ברבנות דר. שוואבאכער שהקהלה הנאורה הראשונה באודיסה, הקהלה ה„ברודית“ — על שם ביאתה מברוד שבגליציה שהיתה התקיפה והעשירה ביותר בעיר, — הזמינה אותו מאשכנז והרכיבה אותו אלוף לכל העדה. הרב שוואבאכער זה היה מן המטיפים המפוראים והיה דורש דרשותיו כל ימיו בלשון אשכנז אף לאחר שהדור החדש לא הבין אף מלה מדרשותיו, עד שלבסוף ימיו מרד בו העם והעבירוהו מגדולתו ובחרו במלומד הידוע חיי גורלנד שהיה ממשכילי רוסיא, והיה

ראוי להטיף ברוסית אלמלי היה דברן בכלל. המרידה הזאת היתה מרידת „העם” בתקיפי הקהל, היא פרשה שלמה בהיסטוריה של קהלת אודיסה. שעליה אפשר עוד אדבר להלן. כשנבחר גורלנד וגתאשר מטעם הממשלה, בא בכח הרשות לבית הכנסת הברודי ודרש בתקיפת החוק שהרב שוואבאכער ירד מכסא הרבנות, שישב עליו מימין לארון־הקודש ויפנה את מקומו לו, שעל פי החוק הרוסי מקומו של הרב על הכסא הראשון שמימין לארון־הקודש. כך כתוב מפורש בחוק. שוואבאכער היה מוכרח לרדת וגורלנד התחיל דורש. אולם הוא מת על הבימה באמצע דרשתו, כי אחזהו השבץ. הנבכדים ראו בזה אות מן השמים, שנענש על שהלכין את חברו ברבים.

אמרו עליו על שוואבאכער, שהיה כותב כל דרשותיו והיה גרוסן בעל פה וחוזרן מלה במלה כמתוך הכתב. ומתוך שהיה מקפיד על כל מלה ומלה, ומעולם לא היה מדבר בלי הכנה קודמת בתכלית הדיוק, היו אומרים עליו שהיו מונחים מוכנים ומזומנים אצלו הספרים כתובים על כל אדם חשוב שבכער, שמא ימות פלוני פתאום ויהיה צורך להספידו בשעה דחופה. בלי הכנה למסרע. לימים, חלה החזן המפואר שבהקלה, בלומנטאל, ונטה למות. הזמין אצלו את הרב שוואבאכער לבקר, ואמר לו, שיש לו אליו בקשת שכיב־מרע, ובתנאי שיתן לו תקיעת־כף שיקיים בקשתו, תהיה מה שתהיה. הרב הבטיחו בתקיעת־כף שיקיים כל מה שיגזור עליו. בקשת השכיב־מרע, לתמהונו של הרב, היתה כפי הידוע לו, שהרב מכין הספרים על כל חשובי־הקהל בחייהם, ובודאי יש לו מן המוכן הספד כתוב גם עליו, חזן הקהלה, ובכך שאלתו ובקשתו, שישמיעוהו בחייו את ההספד שהכין עליו, כי רוצה הוא לדעת מה שיספרו אחר מיטתו בחייו. שוואבאכער היה מחויב, על פי הבטחתו, לילך לביתו ולהביא את ההספד על החזן, שבאמת היה כבר מוכן ומזומן אצלו. הקריאו לפני השכיב־מרע בכל טעמו ונגונו, ובכל ההעויות, כאלו מתו מוטל לפניו.

שוואבאכער היה נוהג נשיאותו ברמה והיה זורק מרה אף בתקיפי הקהל ומכל שכן בהסרים למשמעתו. מנהגו היה, כשהיה מחזיר שלום לאדם, לא היה תוקע כל כף ידו לתוך של חבירו כדרך כל בני אדם, אלא לכל אחד ואחד היה מושיט ידו לפי מדרגתו ומעמדו. רק יחידי סגולה זכו לקבל את כל ידו, לאחרים נתן ארבע או שלש אצבעות, ויש שלא זכו אלא לאצבע אחת. כשבא מנדלי לנהל את הת״ת היה הנמוס דורש שיבוא להתרוע אל הרב שמונהלי הת״ת היו סרים לפקודתו, אבל כשנדע למנדלי מנהגו הגאה של הרב עם הסרים למשמעתו לא בקש קרבתו ולא רצה להתרוע אליו אף לאחר שתרב שלח אליו שמיים רבים ונבכדים להזמינו. כשנודמנו פעם לפונדק אחד נגש אליו הרב והסביר לו פנים והושיט לו את כל ידו לשלום, דבר שעשה רק ליחידי סגולה המועטים התקיפים והנטוריי־קרתא — מה עשה מנדלי? — בא והושיט לו אצבע אחת! מאותה שעה ואילך חדל שוואבאכער ממנהג בתינת יד על פי מדרגות.

שוב מעשה ברב מטעם אחד באודיסה שהיה ידוע לבעל מדות משחתות מאד וגם היה נתמס במחלת הגניבה (קלפטימניה). פעם אחת היה מיסב אצל שולחן

מטרוניטא אחת ותקע בטעות לתוך כיסו כף כסף אחת. הדבר נודע ברבים ולעזה עליו כל המדינה. לימים בא אותו בר־נש אל מגדלי להתאונן לפניו על שהוציאו עליו לעז של גניבת כף כסף משולחנה של אותה המטרוניטא. השיב לו מגדלי : למה אתה כל כך מתרעם על לעז זה ? הלא אתה היית מיסב על שולחנם שם, וכפות כסף היו שם גם כן ונגב אתה גם כן, ובכן למה לא יחשדו בך במה שיש בך ? עד כדי כך לא היה מגדלי נושא פנים לאיש והיה מודד לאדם כמדתו.

השקפה פילוסופית ערוכה ומסוימת על היהדות לא היתה לו למגדלי. הוא היה קורא לה „אידישקייט“, והכל נכלל באותו השם. לא היה מבדיל בין ישן לחדש, תנך, תלמוד, פילוסופיה, רבנות, ישיבות, בתי מדרשות — הכל היה בעיניו „אידישקייט“. כל חדש היה למורת רוחו, בין בחיים, בין בספרות ובין בלשון. בלשון חיבב את הסגנון העתיק, ושונא היה לחדשים על מליצותיהם וחדושיהם. סבור היה שבלשון המשנה המדרש נוח יותר להתבטא בקיצור ובצמצום. יכולני לומר, כי היה מורי ורבי בסגנון הלשון העברית, בשעה שהתחלתי בכתיבה, ובאהבה והנאה מרובה היה מעיך בכתיבי ידי ולא היה מתעצל מלסור אלי לפעמים ולקרוא ולבאר ולתקן מלה פה ושם. כסופר צעיר סבור הייתי שכל המרבה המאריך בלשון הרי זה משובת, ותמיד נדמה לי שלא נתבאר עוד הענין כל צרכו. היה אומר אז : הגני ואסחט קצת, ותיסחט הנשמה מתוך הכתב, ודי בזה. בזה „סוד הצמצום“, כפי שקרא לו, היה יכול לכוף עמד שלם לכדי פסוקים אחדים.

כידוע ראוהו הציונים כמתנגד לציונות. אבל טעות גדולה היתה בידם. אמנם, לא היה מחבב את הציונים החדשים שעשו את הציונות עסק חדש לכיבודים וגבאות, גם לא את הציונים שהעמידו את כל היהדות כולה על הציונות. הוא היה משוקע יותר מדי בעולם היהודי הישן שיוכל להבין לרעם של היהודים החדשים. לא הבינם פשוט ולא ידע מה טיבם ורצונם. היהדות היתה כלל החיים היהודיים כמות־שהם, בית הכנסת, בית המדרש, ישיבה, שבת, יום טוב. אבל מה רוצים הללו ? לא ידע. ארץ ישראל ? בדאי, מי יאמר להם לאו ? הרי זו חלק ביהדות, בית המקדש, קרבנות, כותל־המערכי, שכינה. הקלה בעיניך — ארץ ישראל ? אבל מה כל הרעש עם גבאות, קופסות, קערות. ה„סבא“ שונא היה לכל מה שריח גבאות ועסקנות נודף הימנו. הוא עמד, כידוע, בקשרי מחלוקת גדולה עם אוסישקין, שהיה לראש חובבי־ציון באודיסה, והיה מתכעס ביחוד כשהיה הלה קובל עליו שאינו ציוני. ורגיל היה בפיו של ה„סבא“ משל יפה לכך : פעם הלך עם חיים זליג סלונמיסקי מבית המדרש לרבנים בויטומיר, במקום שהורו שניהם, לביתו. היה יום־קץ יפה ובדרך הילוכם הזמינו סלונמיסקי לסור לביתו. הואיל ולא היה איש בבית משטו מעיליהם וחלצו נעליהם ונכנסו לחדר־המטות ונשתטחו על המטות לשם שיחה. והנה נכנסת פתאום אשה יהודית, נצבת בפתח החדר ומסתכלת בהם, ספק בתמיחה ספק בחיוך. הרי הם שואלים אותה : אשה, מה חפצך בכאן ? משיבה היא : מכיון שנתבדתי כבוד כזה ששני יהודים נאים כמוכם סרוחים על מטותי, הריכם שואלים אותי מה חפצי בכאן ? נתברר כמוכן שבהיותם שקועים בשחתם נכנסו

לביית שאיננו שלהם... והנמשל היה מכוון כלפי אוסישקין: ההוא ישאלני על ארץ ישראל — הרי זו ארץ ישראל שלי, כל ימי ישבתי בה, קניתי את מערת המכפלה עם אברהם, נדדתי לפזן ארם ועם לבן רבתי, נלחמתי בעשו, ירדתי עם השבטים למצרים והתנהלתי במדבר ארבעים שנה, נלחמתי עם יהושע במלכים, כבשתי את הארץ, בניתי בית המקדש ושבתי והחרבתיו — עכשיו שהוא נדחק לארץ ישראל שלי ונסתרח על מטותי, הרי הוא שואל אותי מה חפצי בכאן?

פעם בא אלי מרוגז ומרותח, כאשר הוגד לו כי אחד מדברי חבת ציון מחללים את השבת בביתו בפרהסיא — היתכן, כיצד אני מרשה זאת? וכפי שספר לי ביאליק ע"ה נעשה הסבא לעת זקנתו חרד על דת ביותר, היה מהלך כל היום וכפה לראשו ונזהר בברכות הנהנין, אני לא ראיתייו כבר בגלגולו זה, אבל מכפי שידעתיו מאז לא עורר בי הדבר פליאה שבסוף ימיו רצה להביע את אהבתו העזה ליהדות העתיקה על ידי חיים יהודיים אמתיים, חיי תורה ומצוות.

ב.

גישתי הראשונה עם ה"סבא" היתה סמוך לבואי לאודיסה בשנת 1896, ישר משיבת קובנה אחרי פטירתו של ר' יצחק אלחנן ז"ל. מגדלי נשא נפשו זה שנים לרעיון יצירת בית־מדרש לרבנים ברוסיה, כי ענין „הרבנים מטעם" היה כאוב ומציק ביותר, מגדלי ומשכילי אודיסה עם מנשה מרגלית בראשם רחשו על כן שאיפה לשנות את השיבה הישנה הקיימה באודיסה לבית־מדרש לרבנים מודרני שגם לימודי חול ימצאו בו מקום. מגדלי היה תמיד, בין בחיים ובן בספרות, מחבב חכמות, תחבולות והמצאות, וגם ביחסו ל„נאטשאלסטווא" היה אהב להשתמש בהמצאות מחוכמות ולהוכיח לה הכל על פי ה„חוק". לא היה חלילה מן המהפכנים המורדים במלכות, כי הפקח שבו לחש לו שלא בחיל ולא בכח יפול דבר, היה על כן מחפש תמיד דרכים להוליך שולל את ה„נאטשאלסטווא", כאילו לא נתכוון לעצם עשייתו של הדבר, אלא להראות להטיו כלפי השלטונות. עור לו הרבה בכך חברו מנשה מרגלית, שהיה פרקליט גדול וגם סבור היה שאפשר להשיג הכל בגבולות ה„חוק", אם ידעים כיצד להשתמש בו. באותו זמן התייחסה עוד הממשלה הרוסית יחס של דרך ארץ ל„חוק", כי בו בטחה ותמכה יתירותיה.

הנה מצאו להם מגדלי ומרגלית חוק ישן, מימי ניקולי הראשון, ששייבה דינה כדיון בית־מדרש עליון לחכמת־ישראל ויפה כחה להוציא רבנים בעלי השכלה, ובכך, לפלפו בדבר והסיקו, מכיון שחכמת ישראל כוללת גם היסטוריה, פילוסופיה, ספרות עברית, והואיל ורבנים בעלי השכלה זקוקים לכל הפחות להשכלה תיכונה, מכאן שאפשר להפוך את השיבה לסמינריון רבני עם תכנית של השכלה גימנאזיא־לית כללית. ומכיון שנתקיימה או באודיסה ישיבה, שהיתה בעצם בית תלמוד־תורה ישן אלא שבבית גנויה נתגלגלה תעודת ישיבה עתיקה לפי אותו החוק הישן, התחיל מגדלי מתעסק בהפיכתה לבית־מדרש לרבנים. חסר היה רק ראש־ישיבה שיהא מתאים לשינוי זה. נתנו עיניהם בי, ומגדלי התנבא כי תהא איצטלה זו הולמת

אותי. הלכו והזמינוני לפי שעה כראש הישיבה, ועלי ניטל לעבד את התכנית יחד עם מגדלי, שעמד בראש ועד ממונה מטעם הממשלה לערוך את חוקתה ותכניתה של הישיבה החדשה.

על התפתחותה של הישיבה, גלגוליה ומלחמותיה, מבית ומחוץ, עד שעלה בידינו להוציא את מחשבתנו אל הפועל, ידובר עוד להלן, כאן אתעכב רק על הזמן — משך קיץ תמים — שבו בליתי בחברתו של מגדלי בעיבוד התכנית. אין לתאר כמו את כל ההמצאות והתחבולות ששיקע בעיבודה של התכנית. אחר כך גרמו לנו המצאות אלה גם צרות מרובות, אבל פקחות שאינה מצויה דרושה היתה לאחוז את עיני השלטונות ולדחוק לתוך התכנית שיטת לימודים גימנאזיאלית אגב שיטת לימודים יהודיים בשביל רבנים שנועדו למצוא חן בעיני אלהים ואדם. חריפותה של התכנית נתגלתה אחר כך כשבא הדבר לכלל מעשה. באותו קיץ נתקשרתי בסבא מאד עד שהיה לי לסבא ממש ומדריך בחיים כבספרות.

בזמן הראשון היה קשה לי להסתגל למהלך מחשבותיו של מגדלי ולתפוס את דרך ההגיון שלו, שהיה, כאמור, מסולסל מאד, עולה שמים ויורד תהומות. צריך היה אדם להתעמק ולקמט את מצחו כדי להבין מראשית דיבורו מה שיבוא בסופו, לאן הוא נוטה ולמה הוא מתכוון. כלומר, מאי קא משמע לן. זמן רב עבר עלי עד שהסתגלתי לעבוד עמו ביחד בשותפות, דבר שהיה נחוץ ביחוד כשהתחלתי לסדר עמו את הפרוגרמה העתידה של „הישיבה“. כחניך-ישיבות שזה אך יצא מבית מדרשו של ישיבת רבי יצחק אלחנן, שהתחנך על השקפה רבנית למדנית שרב מחויב לדעת את כל התורה כולה, אי אפשר היה לי להבין את ההנחה הראשונה שלו, כשהתחלנו לסדר את הפרוגרמה שיש לצמצם ולהעמיד את דרישת הידיעה הרבנית על המינימום האפשרי, לקצר פה ושם, לקצץ, ולמצות מכל סוגיה את התמצית שבתמצית שבה. בקושי עלה בידי להבין את שאלתו הראשונה — כמה דפים וסוגיות על למדן לדעת למשל ממסכתא „בבא קמא“, כדי להיות למדן במסכתא זו. התשובה שלי היתה לכאורה טשוטה, שכדי לדעת את המסכתא „בבא קמא“ חייב הלומד ללמדה מתחילה ועד הסוף. לבסוף עמדתי על כוונתו של מגדלי, שהסבירה לי עיי כמה וכמה משלים ומעשיות שאין להם סוף, שכוונתו להבדיל בין העיקר ובין הטפל, בין תמצית הסוגיה, הלח שבשדרתה, ובין הדברים הנטפלים אליה, שאפשר לדלג עליהם מבלי לגרום הפסד להבנת אותה הסוגיה עצמה. לכאורה, רעיון זר ומתמיה, שהרי אין בתלמוד עיקר וטפל, הכל עיקר, דומה שאם אתה עוקר חוליה אחת, כל הבנין מתמוטט.

באותה שעה למדתי ממגדלי מחדש את תלמודי. הוא לא היה למדן במובן התלמודי, אבל היה בעל שכל חריף ובעל תפיסה מהירה, ותפס במהירות סוגית הגמרא, אף סוגיה חריפה ופלפולית ביותר. הוא התחיל לדוגמא ללמוד עמי סוגיה אחת בתלמוד, כרבי עם תלמיד. עד כמה שאני זוכר, כמדומני, היתה זו הסוגיה הראשונה דוקא במסכתא „בבא קמא“. התחיל ללכת עמי מפסוק לפסוק, ממשפט למשפט, ושואל אותי, אם, למשל, נוציא משפט זה וזה, — יהיה עיקר השקלא-

וטריא מובן, או לא? כשאמרתי „כך“, מיד לקח עפרון ומחק אותו הפסוק. אם תוציא שורה זו חוץ — יהיה ההמשך מובן? „לא“ אמרתי. „אם כן, הנה“ כשגמרנו, ראיתי כי שני שלישים מן הסוגיה נשמטו כמעט בלי הפסד למובן הסוגיה עצמה. וכך נשמטו מן המסכתא כמה וכמה פרקים וסוגיות, והתפלאתי לראות, שכל הסוגיה אפשר לקצרה ולצמצמה במידה גדולה. באותה שעה נולד אצלי הרעיון על קיצור התלמוד, שטפלתי בו לאחר כמה שנים. ראיתי עד כמה כח סדרנותו של מגדלי גדול, ואמרתי בלבי, שאלמלא היה הוא בין מפרשי התלמוד, אפשר היה לנו היום תלמוד בצורה אחרת. על פי שיטה זו עבדתי עמו, התחלתי בעצמי ללמוד מחדש מסכתא „בבא קמא“, כדי לצמצם את מידת גדלה וכמותה, ולהעמידה על מידתה המצומצמת ביותר, מבלי שיהיה הפסד לידיעת עיקרי העניינים והסוגיות שבמסכתא זו; וכך הלכתי עם מגדלי ממסכתא למסכתא, ובאותה מידה גם כן ברמב"ם וב„פוסקים“, כעצתם של אחד-העם, דובנוב, ועוד חברים, שעסקו בסידור הפרוגרמה.

מפי מגדלי למדתי גם כמה פרקים בהלכות דרך-ארץ. כבחור-ישיבה לא הייתי דיוקן בזמנים. לתלמידי-ישיבות הלא אין זמנים מדויקים. יש זמן קריאת-שמע, משעת צאת הכוכבים עד עלות השחר, זמן תפילה עד חצות, זמן מנחה, זמן מעריב, וכו'. וללימוד תורה ודאי אין זמן, כנאמר והגית בה יומם ולילה. ההרגל הזה נעשה טבע גם בדרך-ארץ. נכנסים לבית חבר כל שעה שיש פנאי להכנס, ואין אדם שואל אם יש לבעל-הבית פנאי באותה שעה. ומגדלי לימדני פרק בהלכות הזמנים, כשקבע לי זמן ידוע לבוא אליו, הייתי חייב לבוא אליו בשעה הקבועה. והיה מקפיד מאד כשאחרתי לבוא. לפעמים לא היה מתבייש אף לשלחני חזרה כשבאתי שלא בזמנו, אף על פי שלא היה נמנע מלקרוא לי בחזרה, לאחר שקבלתי ממנו נזיפה על איחורי, ולפעמים היה גם מרבה שיחה עמדי אחר כך שעות מרובות, אלא שלבסוף אמר לי: דע לך שאיני אוהב רשלנות, ומכאן ואילך אתה צריך להיות זהיר בדיקות.

מגדלי אהב גם לספר על לימודיו בישיבות, כשהיה מתגלגל וישן על הספסל בבית-המדרש, רעב ללחם, או „אוכל ימים“, אבל על חיי נעוריו הפרטיים, על נדודיו ועל חיי משפחתו — היה משתמט מלדבר, ובכלל על מגדלי הקדום, על נפתוליו ומלחמותיו בימי ילדותו, לרבות ספרותו הטירונית, מימי נעוריו, לא אהב לדבר, ואם לפעמים היה מזכיר זאת דרך אגב, כמאמר המוסגר, היה תיכף מפסיק כזוכר נשכחות לא נעימות וחרר לענין אחר.

כידוע אומרים על מגדלי שהיה בילדותו מחזר על הפתחים בעיירות עם קבוצת קבצנים, ושהוא בעצמו היה אחד מחבריו של „פישקה החגרי“. זכורני, שלפעמים הזכיר את הדבר בעצמו בבת-צחוק וברמיזה, ששונאיו בדו זאת עליו, אבל בת-צחוקו זו נשתמעה לשתי סנים, כלומר, „אני אומר לא“, אבל הרוצה להאמין — יאמין.

הוא היה בכלל מתרחק מלדבר על חיי הפרטיים אפילו עם נבדיו הקרובים מאד ללבו, אף כי דרש מהם שיספרו לו את כל נעני לבבם, כאילו רצה לרמוז

שהסבא מחויב לדעת הכל מה שהנכדים עושים, אבל לא להיפך. אפילו עם עיילי לברי' שלו היה מתנהג קצת מרחוק במידת שמאל דוחה וימין מקרבת, כלומר, שאף על פי שאתה משלי, מכל מקום עליך לדעת לפני מי אתה עומד, שאני מגדלי. מגדלי היה אוהב להתפאר ולהתהדר במעשי ידיו, בין בספרותו ובין בגבורותיו בחיים, ללמדך, שכל מה שהיה עושה, הוא עושה על פי חכמות מיוחדות, שלא כל אדם זוכה לכך. אבל מכל מקום לא היו מרגישים בזה התפארות סתם של בעל-גאווה, חלילה, אלא נראה כאילו בא ללמדך פרק בהלכות דרך-ארץ — כיצד אדם צריך להתנהג כדי להגיע למדרגת מגדלי. אדרבא, היו מרגישים בזה מידת ענות, לומר לך שכל אדם יכול להגיע למדרגת מגדלי אם רק יבין כיצד לכתוב ולעשות דבר פלוני או אלמוני, כי בזה אין שום יוצא מן הכלל. אלא הכל הוא משוט בתכלית הפשטות, והרבה עשו כמותו ועלתה בידם.

כידוע היה מגדלי עושה בכל יום התעמלות הגוף, והיה יכול לכפוף את אצבעו לכף-ידו אחורנית, והיה מתפאר בזה. כשהיינו מתרחצים בקיץ בים, אהב להראות כל מיני קונצים במים, ואת כוחו בשחיה כקונדס ממש.

מגדלי היה פיקח-החיים, חכם בהיות העולם אולי יותר מסופר. על דבריהם שלמעלה מן הטבע, דברים עיוניים, שאין בהם יחס לחיים הממשיים, לא אהב הרבה להתפלסף. אף בנגע לשאלת היהודים, היתה שאלת-היהודים עיקר בעיניו, ושאלת-היהדות טפל. בכלל לא הבין מה ערך יש ליהדות מחוץ לעולם הממשי של היהודים ושל חיי יום-יום. אף על פי שהשאלות הללו לא היו זרות כלל לרוחו. כנראה ששאלות מיטאפיסיות, שענינו אותו בילדותו, לא ענינו אותו בזקנותו. שאלת קיום היהדות לא היתה בנמצא לפניו. הוא האמין בקיום היהודים והיהדות בדרך כלל, אבל לא דרש מה למעלה ממנו, מה לפניו ומה לאחור. קיום היהדות היה אצלו אקסיומה שאין לערער עליה; זו היתה אמונה ולא מחקר. בדרך כלל היה אופי טימיסטי ביחס לקיום עם-ישראל, ובנגע לרדיפות לא התיאש ביותר, כאילו הרדיפות הן אחת ממחוזות הטבע של עם-ישראל, כיצד אפשר להיות יהודי מבלי להיות נרדף? הוא היה קרוב לשיטת דובנוב — לדובנובים — אבל בלי התפלספות מיוחדת, כלומר, שהיהודים יתקיימו מעצמם ע"י קיבוציהם בכל ארצות פיזוריהם. את הצלב שנא תכלית השנאה, שום אימת גלות לא היתה מרחפת עליו כאימת השמד. ידוע מאמרו ב"הסוסה" שלו, שהיא הסוסה, רצתה זה כבר להפוך את העגלה על פיה ולברוח מבעל הבית שלה, אלא, שהקיפה ביצה גדולה ועמוקה כזו, עם שאין לה מקום לברוח . . .

זוכר אני, פעם אחת עמדנו ביחד ומסביב לנו דובנוב וגיסו טרופקי, מורה בבית-ספר שלו, ביאליק ורביניצקי ועוד מן החבורה, ודברנו על צרות היהודים ועל דוחק הפרנסה שלהם, על חיייהם הצפופים בתחום-המושב, ודאגנו כיצד יכולים היהודים לחיות בתוך עצמם — הלא אין הבור מתמלא מחוליתו. והוא אמר: מה בכך? ראו, הנה אנו כולנו מתפרנסים מן היהודים וחיים על חשבון הקהל. אפשר שזה היה הטעם שלא נכנס כל-כך לשאלת ארץ-ישראל, לפחות עד

כמה שזה נבע משאלת הגלות. הוא היה יהודי גלותי, ששחה בים הגלות עד ראשו וטבע בו מלוא קומתו, ולא הרגיש משום כך לא את הצורך ולא את האפשרות לצאת מתוך הגלות, שהיתה כל-כך טבעית בעיניו, מקושרת ומהדוקת עם היהודים והיהדות ההסטורית. אהבתו העמוקה לעם ישראל ולחיי-ההווה לא הניחה לו להתרומם ולצאת מתוך המסגרת הזו ולראות עולם אחר, עולם של ימות המשיח.

במנדלי היה זיווג מופלא של אדם ויהודי. ישן וחדש שמשו בו בערבוביה ואי אפשר היה לעולם להבחין איה מסתיים מנדלי היהודי ומתחיל מנדלי איש-העולם, היוצר והמבקר, הליצן והרציני. נדמה היה לפעמים כי אדם ויהודי שבו אינם ממלאים אותו עד בלי שיור, אלא שהוא עצמו כאילו עומד מחוצה להם ומסתכל בהם ובחנם מן החוץ. הכל שכן וחי בו, היהדות העתיקה כחדשה והראשונה יותר מן האחרונה. העבר היהודי הארוך לא היה אצלו דבר שבכער גרידא. הנביאים, החכמים, התנאים המתנצחים בהלכה, אפילו ה"שור שנגח את הפרה" וה"ביצה שנולדה ביום טוב" — הכל היה כמו חי לפניו, וכשרצה היה מחקה אותם כדמותם וכצלמם. מנדלי היה בכלל בעל הרגשה עמוקה לצער בעלי חיים, כאילו לא הבדיל כלל בין אדם ובהמה; בני אדם דמו בעיניו לבהמות החיות, והאחרונות כמי שיש בהן נשמת אדם. הכתיבה היתה אצלו חלק בחיים, בהרגשה ובהסתכלות, היתה יותר מעין שיחה. כשהיה אדם יושב אצל מנדלי לא היה מרגיש לעולם כמפריע אותו בכתיבתו, כהרגשתו אצל סופרים אחרים. אדרבה, חביב היה על מנדלי להפסיק כתיבתו ולהשתקע בשיחה לשעות. הוא כתב מתוך תענוג, לא כמי שנרתם לעבודתו באונס. תכופות היה מתפאר כי את "הסוטה" כתב במשך שלשה ימים ושלושה לילות רצופים, כאילו תקפה אותו רוח הקודש. בכלל היה נוטה תמיד להתפאר בכתיבו הקדומים, ולפיכך גם נתמכר לעת זקנתו בחשק רב לעיבוד כתביו הישנים, ללמדך שלא היה אצלו דבר נושן ובלה. אם גם בראיה ראשונה בכתיבו המעובדים מחדש מתברר שלא נשאר בו כמעט כלום מן הישן, היה בוחר בכל זאת לכתוב ולהעתיק על גבי השורות הגדופסות מליטול גליון נייר חלק, שלא יראה הדבר כחיבור חדש.

מנדלי היה חזיון-פלא כתולדות ספרותנו. הוא נתגלה מלכתחילה לעת זקנתו. מנדלי האמתי, לאחר שמצא את עצמו, התחיל בשנות הששים שלו. הוא פתח, כידוע, במאמרי השכלה ובמדע-טבע פופולרי לפי מגמות ההשכלה של זמנו. ואפילו דבריו בספרות יפה, כ"הסוטה", "האדם הקטן", היו ספוגים כוונה פובליציסטית ומוסר השכל בצדם. ה"מאי קא משמע לך" שלו בולט יותר מדי ועובר את גבולות המותר בספרות יפה באמנות. מתראה בהם יותר מדי המטיף והמוכיח. שונים מהם חיבוריו המאחרים, "פישקה החגר" ו"עמק הבכא", שבהם מכריע האמן את הפובליציסטן, אם גם לא נשתתק לגמרי קולו של האחרון. בכל אופן, מנדלי האמתי, הקלסיקן, אמן הסגנון, ה"ראשון", כפי שכינהו ביאליק, נתגלה רק לאחר כך. בשנותיו הקודמות שונה היה מסתמא גם בחייו. מנדלי עצמו היה כמובן מכחיש זאת ולא הודה לעולם כי חל בו שינוי כל-שהוא, ולפיכך אהב

להתפאר דוקא בכתביו הקודמים. לאמתו של דבר היה בודאי מגדלי הצעיר אחר ושונה לגמרי. אני הכרתיו כבר בסוף ימיו, כשעמד במלוא גדולתו. רק לפעמים, כבעד הסדק, אפשר היה להבחין עוד באותו אברמוביץ משכבר הימים, הרבה שמחתי שנתקרבתי למגדלי בזמן שאותו שלום יעקב אברמוביץ מלפנים לא היה עוד במציאות.

מגדלי נתפרנס ממשרת מנהל בתלמוד-תורה של אודיסה. התג'ת היה, לפחות בחיצוניותו, בית-לימוד מודרני, בבנין גדול ויפה, שבו גם גר מגדלי בדירה יפה בהרחבה רבה. כתום שעות הלימודים היו כל חדרי הכתות פתוחים לפניו והוא היה מטייל בהם ארוכות וקצרות, לבדו או עם אורחיו. בסוף ימיו, בשבתי באודיסה, היה כבר מזמן שרוי באמיריטורה, אבל הוא עצמו לא, ידע' זאת. מנהל אחר שימש כבר במקומו, אבל הגבאים והמורים לא הגיחו לו מקום להרגיש בדבר והוא הוסיף לראות את עצמו כמנהל. מפרק לפרק היה מופיע בכתות, דוחה את המורה, ואפילו את המנהל בכבודו ובעצמו, מדוכנו ועומד לדרוש לפני התלמידים, בלי לשים לב לפעמון הקורא להפסקה, מחזיק בכתה במשך שעות, מעשה בעל בית לפעמים קרובות היה נחף במורים ונותן להם הוראות, בשעה שבעלים אחרים כבר היו למוסד ואת הוראותיו היו מקיימים רק בפניו ובמעמדו.

מילדיו לא שבע נחת הרבה. בן היה לו, שהיה משורר בעל כשרון, אלא שנשתמד במקצת ונשא לו גויה לאשה. מגדלי התעלם מכך. כלתו דוקא, הגויה, היתה באופן משונה יותר יהודית בלבה מבעלה, היתה מחבבת ביותר כל דברי יהדות והתרועעה עם כל המשכילים והסופרים היהודים, ופעם גם בקשה ממגדלי, באחד מימות החול, לא שבת ולא חודש, לעשות קידוש לפניו ומגדלי נענה לה בחשק רב. פעם, זוכרני, נכנסתי אל מגדלי ומצאתי שם את בנו שבא מפטרבורג, עיר מגוריו, הציגו מגדלי לפניו בוו הלשון: „זהו הרב שלנר". אבל הבן נתבלבל ביותר, הסמיק ונעלם לו מיד. בנות היו לו באות בימים, לא יפות, שמעולם לא נשמע מהן דבר, וכן לא שמעתי מעולם שיהא פונה אליהן בדיבור כל-שהוא. פסילה, אשתו, היתה אשה קמצנית ביותר ושלטת שלטון גמור ב„מפתחות" הבית, עד שהיה צריך לעתים תכופות להתחנן אליה על מספר פרוטות להוצאות הדרך. אבל לעומת-זאת השגיחה עליו כאם על בנה יחידה, וכשהיה יוצא אתנו החוצה לא היתה שוכחת לעולם להזהירו בחומר הדיבור שלא ירחיק ללכת „אתם". בכלל היתה מביטה עלינו ברוגז, כעל קונדסים ופטפטנים טורדים, ויותר מנהימה לא זכינו לשמוע מפיה, פעמים, לפקודתו של מגדלי „פסילה, הגישי תה, אורחים באו אלינר, היתה מגישה לנו בחשאי ובחשבון תה ופלחי סוכר ספורים לפי מנין האורחים, מטיחה בנו בשעת מעשה עין פוזלת ומתחמקת בחשאי מן החדר.

יחסו של ה„סבא" ל„אנשים שלר" היה באמת כיחס סבא לנכדיו, חייבים היינו לספר לו „כל נגעי לבבנר" והוא היה מקשיב לנו ברוב ענין, שוקל וטורה בדבר, נותן עצות ופקודות בכה ובכה, ופעמים, לאחר שכבר יצאנו, היה מחזיר אותנו ומתישב שנית בענין ומתעמק בו יותר, בדרך אחרת לגמרי. הייתי רואה אותו

תכופות, כמעט פעמים אחדות בשבוע. ברגיל היינו שלשתנו, ביאליק, רבניצקי ואנכי, הקרובים אליו ביותר בפמליה שלו, והיינו על פי רוב מבקרים אותו יחד, והוא אוהב היה, להוציא אותנו, ליתן עצות והטראות מי ומי צריך לעשות כך וכך. אני לעצמי, כשעבר זמן־מה ולא ראיתי, הייתי מרגיש געגועים גדולים, כמעט צורך נפשי לראותו, ותכופות הייתי בא אליו מטופל בלב מלא דאגות וצער על כל הצרות שנגמרו לי בעניני הקהל ובעניני הישיבה. אבל אחרי שיחה לבבית עם הסבא שב והוקל לי, כל הקושיות החמורות נתרצו, כל ההדורים נתישרו, כאילו גלל בידים אבנים מעל לבי.

מנדלי היה מלא וגדוש, ואם גם לא היה איש־מדע במובן העצמי של המלה אפשר היה לדבר עמו על הכל, על התנ"ך והתלמוד, על פילוסופיה יהודית ומדע כללי. בן בית היה בכל דבר, ועל כל דבר היה לו, מבט משלו, המבט החד והחודד המיוחד לו, ותמיד גם השמיע המצאה וחידוש־מה, שהיו מפתיעים בחריפותם ובעמקותם. אפילו לבעל מקצוע במקצועו היה מאיר ומבהיר בהערותיו השנונות. ומשונה הדבר שרק לפעמים רחוקות היה אדם רואהו מחזיק בספר, חוץ מספר תנ"ך ישן ובלה או מדרש בכרך אחד, שהיו תמיד מונחים לפניו על שולחנו. ראף על פי כן, כשהיה אדם מדבר עמו, נדמה לו כי זה עתה סר מעל ארן־הספרים, מן הגמרא, הרמב"ם והכחרי וכל יתר ספרי החכמים והפילוסופים. מפתיע היה ביחוד בבהירות מחשבותיו ובקליעתו לנקודת הפנימיות שבכל דבר. בפקחותו היה מעין ערב פילוסוף שלו, יושב־אהל וסוחר מעשי בקי בהוויות העולם. הלכה ומעשה הלכו בו שלובות. כל השקפת־עולמו היתה השקפת פילוסוף פרגמטי, מעשי, — יהודית ועולמית כאחת. תמיד דמיתי לי כי כך היה מריהם של החכמים הקדומים שלנו, בעלי המדרש, בעלי האגדה ביחוד. כך אני מצייר לעצמי, היה פרצופו של בן סירא, סופר חכם בהוויות העולם ונותן עצות טובות לבריות בהנהגת ודרך ארץ ובמוסר היהדות; וכשהיה מנדלי פותח פיו בשיחה הייתי נזכר בלשון המדרש, פתח ר' אושעיא, והיה הביטוי, פתח ר' מנדלי, תולם אותו ביותר. אילו חי מנדלי בזמננו, כודאי שהיו רושמים בכתב את דרשותיו וחכמותיו יחד עם דברי כל החכמים. וצר מאד שלא נרשמו בשעתם, ורק מקצתם שמורים בזכרונם של חכריו ותלמידיו.

מנדלי מוכר ספרים